MÁRKI ZOLTÁN

Koncepció és valóság

Büntetőjogi elképzelések és törvények egy bíró szemével[1]

A büntetőjog alakulásában közös a felelőssége a tudománynak, a jogalkalmazásnak és a jogalkotásnak. Kérdés, hogy az egyes résztvevők milyen és mekkora szerepet játszanak, hogyan tudják feladatukat a lehető legteljesebben ellátni, és hol húzódnak a határok. További kérdésként merül fel a külföldi modellek és gyakorlat átvétele vagy a társadalmi diskurzusok jelentősége. Mindezekkel a dilemmákkal foglalkozik a szerző mélyen filozofikus írása.

Ötvenéves korában Illyés Gyula megörökítette gyermekkori találkozását a csaknem százesztendős Madarász Józseffel, aki a Kossuth-kormány miniszterének, Madarász Lászlónak testvéröccse, 1848-tól halála napjáig Illyés szülőföldjének képviselője volt.

Az írót felidézett élménye azzal a kellemes érzéssel lepte meg, hogy *„Nem igaz, hogy öregedve az ember, mintha lefelé haladna. Ellenkezőleg, fölfelé halad; lépcsőnek tapossa maga alá az esztendeit: minél öregebb, annál messzebb lát az időben. Mindenfelé."*

Az írásból kicsengő, megindítóan szép gondolat, hogy a magyar irodalom története kézfogások története. Az író beszélt olyan emberrel, aki részt vett az 1832-es pozsonyi diétán, aki fültanúja volt annak, miket mondott Wesselényi Miklós Széchenyi politikájáról. Kezet fogott azzal, akinek keze egykor Kölcsey, Vörösmarty, Petőfi jobbját illethette.[2]

Illyést olvasván és meghívásom láttán, engem meg – aki egyidős az intézettel – az a jóleső érzés fogott el, hogy a magyar büntetőjog művelői körében szintén *„így kapcsolódnak egymásba a nemzedékek"*.

A meghívás a tekintélyes alkalomhoz mérten zavarbaejtően megtisztelő. Zavaromat csak fokozná, ha tőlem várnák az eltelt húsz év, vagy akárcsak az elmúlt tíz év büntetőjogi elképzeléseinek, törvényi változásainak tételes, szakmai elemzését.

---

[1] A tanulmány az *50 éves az Országos Kriminológiai Intézet* címmel 2009. szeptember 22-én rendezett konferencián elhangzott előadás alapján készült.

[2] Illyés Gy.: Az utolsó törzsfő. Budapest, 1953; Itt élned kell. II. kötet. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1976, 332–355. o.

Itt most egyiknek sem lenne helye és ideje. Amihez megvolt a kellő távlat, azt kellő távolságból, hozzáértő szerzők már elvégezték; amihez még idő kell, azt pedig meg kell várni.

Nagy tekintélyű hallgatóság előtt nem deklaratív, pláne nem a konfrontatív, hanem meditatív előadás helyénvaló. Olyan, mely ötvözi a szakmai nézetet személyes gondolatokkal. Imígyen mondanivalóm csupán szerény hozzájárulás a közös gondolkodáshoz. Abból kiindulva, azt szem előtt tartva, hogy a büntetőjog mikénti alakításában, alakulásában a tudomány, a jogalkalmazás és a jogalkotás felelőssége közös, de nem azonos.

A valósággal nem lehet vitatkozni. Büntetőjogi elképzelésekkel pedig nem kívánok. Ha azonban úgy tesszük fel a kérdést, hogy az elmúlt két évtized történései mögött felismerhető-e olyan büntetőjogi elképzelés, amely jogalkalmazási gyakorlatban is érvényre jutott, akkor igennel lehet válaszolni.

Ez nem egyéni érdem. A társadalomtudományokban ugyanis – ellentétben a természettudományokkal – nem felfedezésekről, hanem felismerésekről van szó. „A jó gondolatokat – az életrevalókat, termékenyeket – sohasem egy ember eszeli ki, hanem mindig egy egész korszak kollektív tudatának művei" – ami egyben a megvalósítás záloga is.[3]

Szellemi területen nem az elsőbbség kérdése a fontos. Csupán arról van szó, hogy legyen, aki közérthetően megfogalmazza, világosan képviseli, és – büntetőjogról lévén szó, törvény útján – megvalósítja.

Ezek után valójában az a kérdés, hogy a különféle büntetőjogi elképzelések maradéktalanul és hosszabb távon is megvalósultak-e, érvényesültek-e, és ha nem, akkor ez baj-e.

Az elmúlt két évtizedben hullámzó gondolatok, hullámzó bűnözési helyzet, hullámzó törvényi módosítások tanúi lehettünk.

Az első, az egyetlen pozitív hullámot maga a rendszerváltozás keltette. Lényege az volt, hogy a büntetőjogot meg kellett tisztítani pártállami tartalmától, egyidejűleg pedig meg kellett honosítani az emberi jogi és alkotmányos elvárásokat.

A második, már negatív és tartósan csapkodó hullám a bűnözésnek – ezen belül a kis bűnöket és a nagy bűnöket elkövetők számára – a gazdaság és társadalom átmeneti viszonyaival egyidejű felfutásából adódott. Általa kapta a büntetőjog hagyományos arzenálja az első hidegzuhanyt. Ahogy Churchill

[3] Friedell, E.: Az újkori kultúra története. Pharos Könyvkiadó, Budapest, 1944, 120. o.

kesergett a második világháború után: *„Gyorsabban alakítjuk át a világot, mint ahogy mi változunk, és a múlt szokásait alkalmazzuk a jelenre."* De az is lehet, hogy Robert Musil egykori mondata a pontosabb, miszerint: *„Mienk lett a valóság; elveszítettük álmainkat."* Kétségtelen viszont, hogy ekkortájt lett látványosan és erőteljesen a büntetőjog új támpontja az alkotmány, döntően az alkotmányőrök révén.

A harmadik – legnegatívabb – hullámban pedig megérkezett a szervezett bűnözés, és itt maradt, azóta is csapkod.

Nem maradtak azonban tétlenek a büntetőjog művelői sem. Tény, hogy a rendszerváltozás után először – 1993 és 1997 között – éppen ezen intézet berkeiben került sor valódi büntetőpolitikai alternatívák kidolgozására.

Az akkori, a *korlátozó/beavatkozó* és a *segítő/támogató* elnevezésű lehetőségekről folyó vita azzal kecsegtetett, hogy nem csupán a *vagy/vagy,* hanem az *is/is* megoldásnak is helye lehet. Azután a részletekben kidolgozott koncepció – legjobb tudomásom szerint – a munkában részt vevők szellemi attrakciója, egyéni koncepciója maradt. Ki-ki a maga helyén gazdálkodott vele. Jogalkotói szándék nem állt mögéje.

Ennek a munkának azonban több tanulsága volt számomra; erről szeretnék kicsit részletesen szólni. Ekkor jöttem rá a modellek alkotásának és a külföldi példák átvételének buktatóira.

Kezdjük az emberi magatartás, a társadalmi struktúrák modellezésével kapcsolatos aggályokkal.

A tudományok fontos feladata, hogy a holnap, a jövő kockázatai megelőzhetők, kivédhetők, elháríthatók legyenek.

Legtöbb eszközük ehhez a természettudományoknak van. Rendelkezésére áll a megfigyelés: a tények egybegyűjtése, az elmélkedés: a kombináció, és a kísérlet, ami a kombinációk eredményének ellenőrzése.

A társadalomtudományok számára azonban a kísérletezés – hál' istennek – csak nagyon szűk körben lehetséges. Pótlására a közgazdaság-tudomány – a piaci kockázatok miatt – kifejlesztette az ok-okozati összefüggések formális modellezését; miáltal a késő XX. században a társadalomtudományok királynőjévé válhatott.[4] Matematikai vértezetű modelljei elegánsak, imponálók, de tapasztalható, hogy a valóság kockázatai, krízisei behatárolására önmagukban elégtelenek; ami intő jel a modellezés számára.

[4] Lásd Fukuyama, F.: Államépítés. Századvég Kiadó, Budapest, 2005, 120. o.

A büntetőjog-tudomány hagyományos eszköze a megfigyelésben és az elmélkedésben kimerülő szellemi erőfeszítés. Kísérletezéstől elzárt művelői számára – egyébként csakúgy, mint egy bíró esetében – a türelem nem csupán alkati kérdés, hanem hivatása gyakorlásának lényegi eleme. Általa kerülhető el mind a doktrinerség, mind pedig a spekuláció felé hajlás; minélfogva nagy biztonsággal állítható az is, hogy az ember nem fog sem a normapozitivizmus kátyúiba ragadni, sem pedig a természetjogi relativizmus felhőibe emelkedni.

Az intézet – közelségben megismert, vagy távolabbról szemlélt – munkáiban az ilyen, türelmes tudomány alkotásait tapasztaltam; számomra ezért vonzók.

A külföldi jogi megoldások, rendelkezések átvételének problémája ugyanaz, mint a műfordításé. *„Egy koherens, komoly mű minden utalását, minden rejtett célzását nem lehet a fordításba átvinni. Egyrészt, mert azok vagy nincsenek meg, vagy nincs meg az alapjuk, vagy elmúlnak, vagy éppenséggel nyelvileg nem megoldhatóak."*[5]

Amikor tehát arról beszélünk, hogy ezt vagy azt a rendelkezést kellene átvenni, átültetni, alkalmazni, akkor én nem a jogi megoldhatóságot, hanem a megoldhatóságot látom kérdésesnek. Minden problémának van megoldása és lehet jogi megoldása. A kettő nem ugyanaz. Szerencsés esetben egybeesik.

A jogi megoldás – ha import – látványos, haladós és – be kell vallani – kényelmes. Ám épp ezért kockázatos is. Könnyen úgy járhatunk, mint az egyszeri tudós a majom és az elefánt keresztezésével; megoldotta, majd pedig kidőltek a pálmafák.

Ha nincs lehetőség kísérletezésre, az egzakt, matematikai modellezés és az importálás pedig nem nyújt kielégítő megoldást, akkor világos, hogy vissza kell térni az emberi magatartás tanulmányozásának szélesebb megközelítéséhez, amely teret ad az intézményi, emberi, lélektani tényezőknek is, és nagyobb jelentőséget tulajdonít a közösségi viselkedésnek.

A büntetőjogi elképzelések kidolgozása során számot kell vetni azzal, hogy bár a tudomány, a jogalkalmazás egyaránt a valóságot kívánja hosszú távon és megbízható módon befolyásolni, azonban más a nézőpontjuk. Ezért is nem azonos a felelősségük.

A jogalkotói akarat szempontjai kimerülnek abban, hogy megtehető, vállalható, választható, megoldható.

---

[5] Jósvai L.: Egymásra utalva. Interjú Morcsányi Gézával, a Magvető Kiadó igazgatójával. Új KönyvPiac, 2007. május 24. http://www.ujkonyvpiac.hu/cikkek.asp?id=2337

A tételes jog hipotézisébe viszont csak olyan magatartás vehető fel, amely előre látható, előírható, kiszámítható, elkerülhető; ezért a diszpozícióban elvárható, felróható; szankciója végrehajtható.

A bíró pedig, ha egy tervezett büntetőjogi módosítás előtt megkérdezik, akkor azt nézi, hogy a tervezet miként viszonyul a bírói mozgástér (mérlegelési, döntési jogkör) addigi kereteihez, szakmai indokoltságát az ítélkezési gyakorlatból leszűrt tapasztalatok is tükrözik-e, alkalmazhatóságának vannak-e nehézségei, felvet-e dogmatikai problémákat, s végül technikai kivitelezése (megfogalmazása, elhelyezése stb.) megfelelő-e.

Mindebből kitűnik három paradoxon.

Az egyik a büntetőjogi elképzelések paradoxona, hiszen azokat – jó esetben – a tudomány, a büntetőjogász dolgozza ki, ám a politikus használja.

A másik a büntetőjog paradoxona, hiszen a büntetőjog értéke az állandóságában van, ám a mindenkori valóságra kell reagálnia.

A harmadik a büntetőjogi elképzelés és a büntetőjogi paradoxon. A büntetőjogi elképzelés ugyanis mindig a holnap valóságát kívánja befolyásolni, a büntetőjog szabályai viszont csak a tegnapra alkalmazhatók.

Ki vagy mi diktál? A valóság, vagyis a bűnözés, vagy a politika, vagy a szakma? Ezek egyensúlyba hozása – tapasztalatom szerint – akként lehetséges, ha betartjuk a következő sorrendet.

Először azt kell eldönteni, hogy lépni kell-e. A kezdeményezés eredhet bárhonnan, így a tudománytól, a jogalkalmazástól, magától a jogalkotótól is. Az ebben való döntés azonban nyilvánvalóan a jogalkotói hatalom birtokosának privilégiuma.

Ha lépni kell, akkor dönteni kell abban, hogy milyen irányba. Itt a tudománynak fontos szerepe van. A reális alternatíváknak készen kell lenniük, hogy vitathatók legyenek, és megválasztásuk bölcs legyen – különben eső után köpönyeg.

Végül pedig – extrém helyzeteket kivéve – arra kell törekedni, hogy a jogalkotó mindig a lehető legkisebb lépéshez adja áldását. Ez utóbbi állítja a legnehezebb feladat elé a szakmát. Holott szerintem a vitákban kialakult irányba tett legkisebb lépés az, ami jogállamban helyesnek tűnik. Nem érdemes a falig elmenni. Biztosítani kell a korrekció, sőt esetenként a visszalépés lehetőségét. Az elmúlt két évtizedben ennek is tanúi lehettünk; s ez bajnak – szerintem – nem tekinthető.

A büntetőjog szerepéről, mikénti alakításáról, közte a szigorítás szükségéről, módjáról folyó viták túlmutatnak a büntetőjog szakmai álláspontjain, és valójában politikai viták. Ez érthető, hiszen a bűnözés és a bűnözés elleni küzdelem egyben politikai kérdés is. Ezért sem bocsátkoztam ezek taglalásába.

A bíró feladata nem az, hogy új elképzeléseket tagadjon vagy utasítson el, hanem az, hogy a meglévő törvényeket alkalmazza új helyzetekre.

A gondolkodás egyfajta módszeréről beszéltem. Mondanivalómból pedig talán kitűnt, hogy nem tartom bajnak, ha egy büntetőjogi elképzelés – függetlenül tartalmától, szándékától – nem valósul meg maradéktalanul és hosszú távon.

Az elmúlt két évtizedben ugyanis – és ez is a valóság része – annak lehettünk tanúi, hogy egyrészt sohasem az következik be pontosan, amit várunk, másrészt viszont sohasem következik be teljesen más, mint amit várunk. Ami egyébként azt is jelenti, hogy a büntetőjog művelőinek egymást követő és – reményeim szerint – egymáshoz kapcsolódó nemzedékei számára mindig marad, van teendő. És ez így van rendjén.

Irodalom

Friedell, E. (1944): *Az újkori kultúra története*. Pharos Könyvkiadó, Budapest

Fukuyama, F. (2005): *Államépítés*. Századvég Kiadó, Budapest

Illyés Gy. (1953): *Az utolsó törzsfő.* Budapest

Illyés Gy. (1976): *Itt élned kell. II. kötet*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest

Jósvai L. (2007): *Egymásra utalva*. Interjú Morcsányi Gézával, a Magvető Kiadó igazgatójával. Új KönyvPiac, május 24. http://www.ujkonyvpiac.hu/cikkek.asp?id=2337